

АНАЛИЗ НА ДВА БЪЛГАРСКИ ПРЕВОДА
НА СТИХОТВОРЕНИЕТО „ДОН КИХОТ“
ОТ ДМИТРИЙ МЕРЕЖКОВСКИ

Свидна Михайлова

Институт за литература – Българска академия на науките

ANALYSIS OF TWO BULGARIAN TRANSLATIONS
OF THE POEM “DON QUIXOTE”
BY DMITRY MEREZHKOVSKY

Svidna Mihaylova

Institute for Literature at the Bulgarian Academy of Sciences

This article makes an overview of two Bulgarian translations of the poem “Don Quixote” by the Russian symbolist poet, writer, translator and critic Dmitry Merezhkovsky. The poem written in 1887 is a vivid example of the artistic and creative reception of Cervantes' novel in Russia. Its Bulgarian versions reveal the assimilation of the image of Don Quixote in Bulgarian literature by means of translation. The first translation is from the beginning of the XX century and belongs to Dimitar Podvarzachov, and the second is from the beginning of the XXI century and is a creation of Petar Velchev.

In the article is made an attempt for a comparative analysis of the two Bulgarian translations – it is traced to what extent the original form, metrics, rhymes and inversions are preserved; as well as whether the ideological and figurative influence of the Russian poem is comparable to that of its Bulgarian versions.

Keywords: reception, poetry translation, literature, Don Quixote, Cervantes

В световен мащаб, както и в българския контекст интересът към Сервантес не отслабва с течение на времето, а рецепцията му променя своите форми. Всяка епоха и всеки народ откликват по своеобразен начин на поставените от писателя проблеми. В България на „Дон Кихот“ са посветени разнородни произведения на изкуството, сред които немалко стихове (включително и преведени). В настоящата статия ще разгледаме два превода на стихотворението „Дон Кихот“ от Дмитрий Мережковски: първият е от началото на ХХ в. и принадлежи на Димитър Подвързачов, а вторият е от началото на ХХІ в. и е дело на Петър Велчев. Наблюдаваме ярък пример за съчетаване на преводна и художествена рецепция. От една страна, стихотворението представ-

лява проникване на художествения образ в руската литература, а от друга – българските му преводи свидетелстват за усвояването на същия този образ от българската литература (почти синхронно в първия случай и диахронно – във втория).

Преди да пристъпим към анализа на двата превода от руски език, ще разгледаме накратко понятието „рецепция“. Става дума за процес, вследствие на който чуждоезичните текстове постепенно се превръщат в част от приемащата литература и култура. Различните нива на възприемането и осмислянето им представляват съответните видове рецепция: преводна, критическа и художественотворческа. Тази класификация е въведена от самия Петър Велчев (Велчев/Velchev 1985), като той говори за степени на активност на възприятието. Преводната рецепция е първото ниво на проникване на текста в новата среда. Тясно свързана с нея е критическата (интерпретативна) рецепция – второто, по-високо ниво на межкултурен обмен въз основа на паратекстовете, които способстват за оформяне на читателските очаквания и на призмата, през която се „четат“ преводните произведения. Разновидност на критическата рецепция е т.нар. „рецепция-отражение“ (Kozhuharova/Кожухарова 2006: 81), в основата на която са коментарите, статиите и книгите от чуждестранни критици, писатели и философи, изследващи разнообразните аспекти на определено произведение или на творчеството на автора като цяло – от тематиката и сюжета, през стила и композицията, до философските и естетическите измерения на разглеждания текст. Художественотворческата рецепция (творчески интерпретации в различни сфери на изкуството) е представена от Б. Ничев като контакт между текст и друг творец, като при това смисълът и структурата на творбата биват трансформирани (Ничев/Nichev 1986). Тази рецепция, наричана още „продуктивна“, е най-дълбокото ниво, свързано с проникването на преводната творба в приемащата култура и „усвояването“ на цялото или на част от него, на тема или персонаж, които се появяват в интерпретациите на представителите на различни изкуства (литература, театър, кино, танц, музикални произведения, картини и др.). Този вид рецепция се отнася до резонанса на превода в приемащата култура, до развитието и обогатяването ѝ с нови теми и образи, както и до мястото на преведеното произведение в системата от оригинални и преводни произведения.

През 1887 г. руският поет символист, писател, преводач и критик Дмитрий Мережковски (1866 – 1941) написва стихотворението „Дон Кихот“ – ярък пример за художественотворческата рецепция на произведението в Русия. По думите на П. Велчев „конкретните причини за написване на подобни творби се крият както в личните естетически

предпочитания на авторите, така и в националните, социални и художествени потребности на историческия момент“ (Велчев/Velchev 1988: 5). Анализирайки проявленията на Дон Кихот в съвременната българска лирика, П. Велчев говори за три типа художествени похвати: отъждествяване на лирическия „аз“ с героя, диалог между лирическия герой и Дон Кихот и епичноповествователен похват, при който се разказва за делата на рицаря от гледна точка на нова общественно-политическа обстановка (Велчев/Velchev 1988). Мережковски е използвал именно последния похват, като е избрал типични детайли, ситуации на проявление и черти на образа: от една страна, той изглежда комичен и жалък в стремежа си да прилича на истински рицар, присъщи са му субективното възприемане на действителността и преиначаването ѝ; от друга страна, поетът не гледа на този идеализъм като на „болест“. Това може да бъде обяснено със светоусещането и с естетиката на символистите (включително на Мережковски), с идеята за преобразяването на действителността чрез изкуството (Бобрицких, Горева/Bobritskih, Goreva 2015). Немалка част от стихотворението представлява „колекция“ от портрети на характерните селски персонажи – бакалина, кръчмаря, бръснаря, пастора, децата... Сред всички тях – представители на различни възрасти и социални слоеве, рицарят провокира недоумение и смях. Но точно на този „фон“ най-пълноценно се разкрива неговата същност. Той застава рамо до рамо с пророците и с поетите, а описанието на чертите му навява усещане за святост.

През 1909 г. българският поет-символист, публицист и преводач Димитър Подвързачов (1881 – 1937) дава своя принос в рецептивния процес на „Дон Кихот“ в България, като превежда от руски едноименното стихотворение, публикувано във в. „Българан“. Трябва да отбележим трайния интерес на Д. Подвързачов към Дон Кихот, тъй като изпод неговото перо излиза един от първите сравнително пълни преводи на романа на български език (издаден през 1926 г., преиздаден през 1931 – 1932 и през 1936) въз основа на пълния руски превод на Л. А. Мурахи-на. Преводачът решава да пресъздаде на български творбата на Мережковски, като по този начин привнеса още един нюанс в българската лирика от началото на XX в., наситена със стихотворения, посветени на Рицаря на печалния образ – по същото време от този герой черпят поетично вдъхновение личности като К. Величков, С. Михайловски, К. Христов и П. Яворов. Вероятно причината да се пристъпи към този превод, се състои в „безкористната любов и почит на преводача към чуждото стихотворение“ – задължително условие за емоционалната му ангажираност (Стефанова/Stefanova 1987: 95). Но има и друга причина, тяс-

но свързана с българския културен контекст в края на XIX в. и началото на XX в. – за първия, най-ранен период на проникване на творчеството на Сервантес в България са характерни „одомашняването“, патосът на Възраждането, влиянието на руската литература върху българската, както и фактът, че Сервантес навлиза в България основно чрез посредничеството на руския език. По същото време освен множеството стихове, посветени на „Дон Кихот“, се появяват и множеството преводи на романа. В този смисъл изборът на Д. Подвързачов е напълно съзвучен с времето и със собственото му светоусещане като творец.

Един век по-късно изтъкнатият преводач, поет и литературен критик Петър Велчев, на когото принадлежат първите задълбочени изследвания на българската рецепция на Сервантес изобщо, превежда същото стихотворение, а това пък отваря нови посоки за проучвания в областта на превода и рецепцията. Ще си позволим да цитираме пълния текст на оригинала и на двата му български превода, преди да пристъпим към аналитичната част:

ДОН КИХОТ	ДОН КИХОТ	ДОН КИХОТ
Шлем – надтреснutoe блюдо, Щит – картонный, панцирь жалкий... В стременах висят, качаясь, Ноги тощие, как палки.	Щит картонен, броня жалка, шлем – от пукната съдина, в стрemenата се люлеят мършави крака – паржина.	Вместо шлем – леген напукан, смачкан щит, доспехи жалки... И се клатят в стрemenата дълги, мършави пищялки.
Но зато как много детской Доброты в улыбке нежной, И в лице худом и бледном – Сколько веры безмятежной.	.	.
Для него хромая кляча – Конь могучий Россинанта, Эти мельничные крылья – Руки мощного гиганта.	Мощен Росинант за него е дръгливата му кранта, а крилете воденични са ръцете на гиганта.	Свойта куца кранта мигом той на Росинант превръща, всички мелници крилати са гиганти с власт могъща.
Видит он в таверне грязной Роскошь царского чертога, Слышит в дудке свинопаса Звук серебряного рога.	Във свирнята на свинаря сребърна тръба той чува, мръсната кръчма – разкошен царски дворец му се струва.	Мръсната, бедняшка кръчма кралски замък му се струва, в свирката на свинепаса звук от сребрен рог дочува.
Санхо Панца едет рядом; Гордый вид его серьезен: Как прилично копыеносцу, Он величествен и грозен.	Санчо Панса язди редом, горд на вид и сериозен– копыеносец както трябва: и величествен, и грозен.	А край него Санчо Панса язди страшен, начумерен, като горд копиеносец – достолепен и наперен.
В красной юбке, в пятнах дегтя, Там, над кучами навоза – Эта царственная дама – Дульцинея де Тобозо...	А оназ жена в червено, със петна катран по нея – тя е царствената дама Де-Тобозо Дулцинея...	С рокля алена, в лекета, посред тор пристъпва боса царствената, знатна дама – Дулсинея де Тобосо...

<p>Страстно, с юношеским жаром Он толпе крестьян голодных Вместо хлеба рассыпает Перлы мыслей благородных:</p> <p>«Люди добрые, ликуйте, – Наступает праздник вечный: Мир не солнцем озарится, А любовью бесконечной...</p> <p>Будут все равны; друг друга Перестанут ненавидеть; Ни алькады, ни бароны Не посмеют вас обидеть.</p> <p>Пойте, братья, гимн победный! Этот меч несет свободу, Справедливость и возмездье Угнетенному народу!»</p> <p>Из приходской школы дети Выбегают, бросив книжки, И хохочут, и кидают Грязью в рыцаря мальчишки.</p> <p>Аплодируя, как зритель, Жирный лавочник смеется; На крыльце своем трактирщик Весь от хохота трясется.</p> <p>И почтенный патер смотрит, Изумлением объятый, И громит безумье века Он латинскою цитатой.</p> <p>Из окна глядит цирюльник, Он прервал свою работу, И с восторгом машет бритвой, И кричит он Дон Кихоту:</p> <p>«Благороднейший из смертных, Я желаю вам успеха!..» И не в силах кончить фразы, Задышается от смеха.</p> <p>Все довольны, все смеются С гордым видом превосходства. И никто в нем не заметит Красоты и благородства.</p> <p>Он не чувствует, не видит Ни насмешек, ни презренья: Кроткий лик его – так светел, Очи – полны вдохновенья.</p>	<p>В жар младежки, пред тълпата гладни селяни и диви, вместо хляб той мисли пръска благородни и красиви:</p> <p>„Празник иде, добри хора, ден за радост безкончена: над света ще грейне ново слънце на любов всевечна!</p> <p>Всички равни; никой няма другого да ненавижда – ни барон, ни благородник вас не ще смеи да обижда.</p> <p>Пейте, братя, химн победен! Този меч вести свобода, справедливост и възмездье на всегдашний роб, народа!“</p> <p>От школото, без буквари, дотърчава рой дечица и се кискат, и замяргат върху рицаря с пръстчица.</p> <p>Тлъстият бакалин – зрител, аплодира и се смее; спрял на стълбите, кръчмарят цял от кикот се люлее.</p> <p>И почтений пастор гледа чудото, що Бог му прати – и безумний век жигосва със латинските цитати.</p> <p>От прозореца бръснарят спрял да бръсне, сирромаха, къмто Дон Кихота вика и с възторг бръснача маха:</p> <p>„Хиляди успехи славни, благородний человек!“... Но от смях задавен, спира, недовършил свойте речи...</p> <p>.</p> <p>Той не чувствава, не вижда ни насмешки, ни презренье. Кроткий лик сияй; в очите грее свято вдъхновенье.</p>	<p>А пък той, с младежки пламък, хора гладни, изнурени, вместо с къшеи гощава с мисли – бисери безценни:</p> <p>„Радвайте се, хора мили, иде утрина сияйна – ще ни озари не слънце, а една любов безкрайна...</p> <p>Всички вече ще са равни, няма да се ненавиждат; и алкади, ни барони няма пак да ви обиждат.</p> <p>Пейте, хора, химн победен! Аз за свобода се боря, моят меч раздава правда на поробените хора!“</p> <p>От училището тичат дечурлига – орляк шумен, викат, смеят се и хвърлят кал по рицаря безумен.</p> <p>Тлъст бакалин, като зрител, тази сцена аплодира; а от своя праг кръчмарят цял от кикот се раздира.</p> <p>Пасторът почтен се чуди и безумствата детински на века той заклеимява със цитати на латински.</p> <p>Изтърчал за миг, бръснарят от прозореца надниква и с възторг бръснач размахал, той на Дон Кихот извиква:</p> <p>„Най-велик от всички смъртни, аз ви пожелавам слава!...“ Но не може да довърши, буен смях го задушавя...</p> <p>.</p> <p>Ала рицарят не чувства ни насмешка, ни презрение: кротък е ликът му светъл, а в очите – вдъхновение.</p>
--	--	--

<p>Смейтесь, люди, но быть может, Вы когда-нибудь поймете, Что возвышенно и свято В этом жалком Дон Кихоте:</p> <p>Святы в нем – любовь и вера, Этой верою согреты Все великие безумцы, Все пророки и поэты!</p> <p>Дмитрий Мережковски, 1887</p>	<p style="text-align: center;">•</p> <p>Той е смешен, ала колко вяра твърда и безгрижна в бледния му лик светлее; колко обич непостижна!</p> <p>И от таз любов и вяра са съгряни, са обзети най-великите безумци и пророци, и поети!...</p> <p>Д. Подвързачов, 1909</p>	<p style="text-align: center;">•</p> <p>Смешен е, но колко детска доброта, усмивка нежна, и в лика му прост и бледен – колко вяра безметежна!</p> <p>Святи са любов и вяра. Тази вечна вяра свети у великите безумци, у пророци и поети!</p> <p>П. Велчев, 2008</p>
--	--	--

При превода на стихове смисълът е тясно свързан с ритъма и с формата на стиха. Елементите, които задават ритъма, са броят на сричките, ударенията, римите; те се оказват особено важни за възприемането на значенията. При превод от руски на български, който е аналитичен език, обикновено се наблюдава известно удължаване на стиха поради членуването и използването на предлози (макар че в двата разглеждани превода не се забелязва подобно явление). Друга тенденция при преводите от близък език със сходно стихосложение е преводачите да запазват оригиналните рими (Васева/Vaseva 1989) – тя ще бъде разгледана малко по-нататък в анализа.

Първото, което прави впечатление при прочит на трите версии на стихотворението, е несъответствието в броя на строфите – 19 в оригинала, 17 в преводите. Липсващите строфи и в двата превода са шестнайсетата и осемнайсетата от оригинала, а втората строфа е преместена като предпоследна в преводите. По отношение на формата и двете български версии са безупречни: майсторството на преводачите проличава в стриктното спазване на силаботоническото стихосложение и четиристъпния хорей, в придържането към ритмиката и мелодиката, в т.ч. към съзвучието в края на втория и на четвъртия стих от всяка строфа (и двата превода следват неотклонно женските рими).

Преводът на Д. Подвързачов се отличава с високо ниво на художественост, като в него има само едно отклонение от метриката, а именно в третата строфа. Но той звучи донякъде архаично днес – в него откриваме остарели думи като „школото“, „всегдашний“, „замяргат“, „человече“. В първия стих за пресъздаване на римата *съдина / паржина* Д. Подвързачов е използвал диалектна дума, която е почти излязла от употреба в наши дни; в Речника на българския език (БАН 2015) тя фи-

гурира като „пържина“ и означава дълъг прът. Забелязват се и някои пропуски в образите (например в петата строфа от превода липсват купичката тор от оригиналния стих, сред които се разхожда Дулсинея).

В превода на П. Велчев откриваме незначителни смислови отклонения (например някои от епитетите в оригинала са пропуснати или заменени с други), които обаче са в полза на безупречната метрика и мелодика. Съвпадение с по-ранния превод на Д. Подвързачов откриваме в думите, подбрани за рима в трети (*струва* – /до/чува), осми (*ненавижда/т/* – *обижда/т/*) и петнадесети (*презрение* – *вдъхновение*) стих от превода на П. Велчев.

В оригиналното стихотворение присъстват множество типични детайли – можем да ги наречем дори „реалии“ – от романа на Сервантес като вятърните мелници, рицарските атрибути на Дон Кихот, Дулсинея, Санчо и Росинант. Част от тях са римувани (*жалкий* / *палки*, *Росинанта* / *гиганта*, *навоза* / *Тобозо*), като по този начин се поставя допълнителен акцент върху определени страни на митологемата за Дон Кихот – Мережковски подхожда подобно на Сервантес, който често насочва вниманието на читателите към тях. Този акцент е донякъде запазен в българските преводи: при Д. Подвързачов откриваме *съдина* / *паржина*, *кранта* / *гиганта*, *катран по нея* / *Дулцинея*; а при П. Велчев: *жалки* / *пищялки*, римата с Росинант е изгубена, *босо* / *Тобосо*. Трябва, разбира се, да се отбележи и близостта между езика на оригинала и езика на превода, която позволява директен пренос на думи и рими в българските версии (като например *серьезен* / *грозен*, *вечны* / *бесконечной*, *свободу* / *народу* и *презренья* / *вдохновенья* при Д. Мережковски и *сериозен* / *грозен*, *безконечна* / *всевечна*, *свобода* / *народа* и *презренье* / *вдъхновенье* при Д. Подвързачов. Редки са случаите, при които в езика на превода са налични две съзвучни думи, чието значение се припокрива с това на думите от римуваната двойка в оригинала (в разглежданите два текста има звуково съвпадение и смислово разминаване между руското и българското прилагателно „грозен“) – обикновено такава благоприятна ситуация се получава при превод между два близки езика, каквито са руският и българският (Левы/Levy 1973: 242). В това отношение преводът на П. Велчев е понаходчив и свидетелства за творчески подход, за стремеж към откриване на максимално изразителна римувана двойка на български език, която не е задължително да е същата като в оригинала: *страшен*, *начумерен* / *достолепен* и *наперен*; *утрина сияйна* / *любов безкрайна*, *аз за свобода се боря* / *на поробените хора*, като откриваме съвпадение между оригинал и превод само при *презрение* / *вдъхновение*.

Интересно е да се проследят и инверсиите, характерни за стиха на Д. Мережковски. Д. Подвързачов отново е по-склонен да се придържа към тях (още в първата строфа *щит – картонный, панцирь жалкий* е преведено почти дословно: щит картонен, броня жалка), докато при П. Велчев откриваме *смачкан щит, доспехи жалки*. В следващите примери и двамата български преводачи бягат от инверсията: *ноги тощие / мършави крака* (1909) / *мършави пищялки* (2008); *таверне грязной / мръсната кръчма* (1909) / *бедняшка кръчма* (2008). Но пък в осмата строфа от оригинала инверсията при римуваните двойки *праздник вечный / любовью бесконечной* е запазена и в преводите: *радост безконечна / любов всевечна* (1909) и *утрина сияйна / любов безкрайна* (2008).

Въз основа на направените наблюдения можем да твърдим, че като цяло идейното и образното въздействие на стихотворението на Мережковски е напълно съотносимо с това на двете български версии и дава своя принос в „усвояването“ на Дон Кихот в българската културна среда. Ярките образи на Дон Кихот и обкръжаващите го персонажи, създадени от Д. Мережковски, са умело пресътворени. И в двата превода се наблюдава стремеж да се съхрани ритъмът на оригинала. По-актуално звучащ и по-майсторски според съвременните представи за художествен превод е този на П. Велчев, който ни дава живо доказателство за развитието на българския език и на неговите възможности в рамките на един век.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бобрицких, Горева/Bobritskih, Goreva 2015:** Бобрицких, Л. Я., Д. В. Горева. Миф о Дон Кихоте в творчестве символистов (Д. С. Мережковский, Ф. Сологуб). // *Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика*, 2015, № 3, 15 – 19. [Bobritskih, L.Ya., D. V. Goreva. Mif o Don Kihote v tvorchestve simbolistov (D. S. Merezhkovskiy, F. Sologub). // *Vestnik VGU. Seriya: Filologiya. Zhurnalistika*, 2015, № 3, 15 – 19.]
- Васева/Vaseva 1989:** Васева, И. *Стилистика на превода*. София: Наука и изкуство, 1989. [Vaseva, I. *Stilistika na prevoda*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1989.]
- Велчев/Velchev 1985:** Велчев, П. „Дон Кихот“ в България. Рецепция и интерпретация. // *Сравнително литературознание*, 1985, № 5, 3 – 25. [Velchev, P. „Don Kihot“ v Bulgaria. Retseptsiya i interpretatsiya. // *Sravnitelno literaturoznanie*, 1985, № 5, 3 – 25.]
- Велчев/Velchev 1988:** Велчев, П. *Дон Кихот в българската поезия. Антология*. София: ОФ, 1988. [Velchev, P. *Don Kihot v balgarskata poeziya. Antologiya*. Sofia: OF, 1988.]

- Kozhuharova/Кожухарова 2006:** Kozhuharova, S. La recepción búlgara de Cervantes y El Quijote. // *Eslavística Complutense*. Madrid: Universidad Complutense, 2006, vol. 6, 75 – 97.
- Левый/Levyu 1973:** Левый, И. *Искусство перевода*. Москва: Прогресс, 1973. [Levyu, I. *Iskusstvo perevoda*. Moskva: Progress, 1973.]
- Ничев/Nichev 1986:** Ничев, Б. *Основи на сравнителното литературознание*. София: Наука и изкуство, 1986. [Nichev, B. *Osnovi na sravnitelното literaturoznanie*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1986.]
- РБЕ/РВЕ 2015:** *Речник на българския език. Т. 15 (Р)*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2015. [*Rechnik na balgarskiya ezik. T. 15 (R)*. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, 2015.]
- Стефанова/Stefanova 1987:** Стефанова, Н. Мисли за превода на поезия. // *Преводът и родният език*. София: СБП, 1987. [Stefanova, N. Misli za prevoda na poeziya. // *Prevodat i rodniyat ezik*. Sofia: SBP, 1987.]

ИЗТОЧНИЦИ

- ДМ/DM:** Д. Мережковски. *Дон Кихот*, 1887. [D. Merezhkovski. *Don Kihot*. // *Literaturen svyat*. <<https://literaturesviat.com/?p=51244>>.]
- ДМ/DM:** Д. Мережковски. *Дон Кихот*, 1887. Д. Мережковски. *Дон Кихот*. Преводач: Д. Подвързачов. // *Българан*, 1909, г. 5, бр. 14. <<https://literaturesviat.com/?p=120201>>. [D. Merezhkovski. *Don Kihot*. Prevodach: D. Podvarzachov. // *Balgaran*, 1909, g. 5, br. 14. <https://literaturesviat.com/?p=120201>]
- ДМ/DM:** Д. Мережковски. *Дон Кихот*, 1887. Д. Мережковски. *Дон Кихот*. Преводач: П. Велчев. // *Заветни лири*. София: Народна култура, 1983. <<https://chitanka.info/text/37471-don-kihot>>. [D. Merezhkovski. *Don Kihot*. Prevodach: P. Velchev. // *Zavetni liri*. Sofia: Narodna kultura, 1983. <<https://chitanka.info/text/37471-don-kihot>>.]